

Падіння дому Ашерів

КУПИТИ

Про книгу

"Падіння дому Ашера" - це новела американського письменника Едгара Аллана По, опублікована спочатку в 1839 році в журналі "Джентльмен" Бертона, потім увійшла до збірки "Казки про гротеск" і "Арабеск" в 1840 році. Новела, твір Готична фантастика, включає теми безумства, сім'ї, ізоляції та метафізичних ідентичностей.

Едгар Алан По

Падіння дому Ашерів

© Видавництво "НК-Богдан"

www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-7884-9

Едгар Аллан По

ПАДІННЯ ДОМУ АШЕРІВ

Оповідання

Переклад з англійської

Перекладено за виданням:

E. A. Poe. The complete tales and poems. Penguin Books Ltd,
Harmondsworth, Middlesex, England, 1984.

Переклад з англійської

Ілюстрації Гаррі Кларка

Едгар Аллан По (1809–1849) — класик американської літератури, людина яскравого таланту і трагічної долі. Відомий насамперед як автор загадкових і «страшних» оповідань, вважається також засновником детективного жанру, а окремі його твори містять ознаки наукової фантастики, історій жахів та «фентезі».

До збірки «Падіння дому Ашерів» увійшли найкращі оповідання письменника, насичені глибоким психологізмом та екстремальними ситуаціями, в яких буденне поєднується з фантастичним, а тонкий гумор — із напруженою інтригою...

МОРЕЛЛА¹

Αὐτο χαῦ αὐτο μευ' αὐτοῦ, μοῦο εἶδες αἰεὶ οὐ².

Платон, «Бенкет».

Глибоке, неповторне почуття плекав я до своєї подруги Морелли. Я випадково зустрівся з нею багато років тому, і в душі моїй спалахнуло невідане доти полум'я; однак викресав той вогонь не Ерос, і я з мукою й гіркотою мало-помалу впевнювався, що не можу ні збагнути його, ні стишити його таємниче палахкотіння. Проте долею нам судилося зустрітися і поєднатись перед вітарем; не було й мови про пристрасть, не виникало й думки про кохання. А моя дружина відцуралася товариства і, опікуючись тільки мною, дала мені щастя. Бо ж подив і мрії — також щастя.

Знала Морелла вкрай багато. Певен, обдаровання її — непересічні, розум — потужний. Я відчував це і чималого навчився у неї. Та незабаром я зауважив, що вона, мабуть, завдяки здобутій у Пресбурзі освіті, — підсуває мені саме ті містичні твори, що їх звикли вважати порожньою лузгою ранньої німецької літератури. З незрозумілих для мене причин вона досліджувала їх, і те, що з часом і я знай читав і перечитував ті твори, слід пояснювати просто звичкою й наслідуванням.

Якщо не помиляюсь, то все це відбувалось ніби несвідомо. На мої погляди, думки та вчинки, наскільки я пам'ятаю, нітрохи не вплинули, — хіба що я дуже помиляюсь, — ідеалізм та містика, якими були просякнуті ті писання. Переконавшись у цьому, я повністю довірився дружині, ступивши у плутаний лабіринт її досліджень з твердою рішучістю. І коли, вивчаючи заборонені сторінки, я відчував, як у мені запалюється заборонений дух, Морелла клала свою холодну долоню на мою й вигрібала з попелу мертвої філософії кілька тихих незвичайних слів з дивним значенням, що вкарбувались мені в пам'ять. Я годинами не відходив від неї, впиваючись її мелодійним голосом, — та за якийсь час ця мелодійність починала навіювати страх, і на мою душу ніби падала тінь, я блід і внутрішньо здригався від тих явно неземних тонів. Ось так несподівано радість оберталася жахом, краса ставала потворністю, як Гінном — Гесною.

Мабуть, немає потреби описувати подробиці тих досліджень, що, виростаючи зі згадуваних творів, становили чи не єдину тему наших з Мореллою розмов. Хто вивчав так звану теологічну мораль, легко уявить, про що ми говорили, та невтаємничений, безперечно, зрозумів би мало. Поганський пантеїзм Фіхте, Παλιγγενεσία³ піфагорейців і насамперед учення про тотожність, викладене Шеллінгом, — ось у чому знаходила найбільшу красу бурхлива фантазія Морелли. Тотожність в особистому плані вірно характеризується, — чи не містером Локком, — як здоровий глузд розумної істоти. Оскільки під особою ми розуміємо обдаровану розумом істоту, якій доступне мислення, а своє мислення ми завжди усвідомлюємо, то саме це й робить нас тим, що ми називаємо «я», і вирізняє нас серед інших мислячих істот, дає почуття тотожності з собою *Principium individuationis*⁴, думка про те, втрачається чи ні та тотожність зі смертю, повсякчас украй притягувала мене, хоча цікавішими були не ті приголомшливі висновки, до яких можна було дійти, а та особлива піднесеність, з якою Морелла їх висловлювала.

Але тепер настав час, коли дивацтва моєї дружини почали діяти на мене, мов лихі чари. Нестерпним став дотик її прозорих пальців, її тихий мелодійний голос, м'який блиск сумовитих очей. Вона знала про це — й не докоряла; вона наче здогадувалась про цей мій ґандж чи то примху і, всміхаючись, називала це долею. Здається, вона знала й те, чого не знав я сам, — причину мого поступового відчуження. Та ні словом, ні натяком не сказала мені про це. Проте жінка є жінкою — і вона чахла з кожним днем. Зі щік уже не сходив нездоровий рум'янець, а на блідому чолі проступили сині жилки. Часом я виповнювався до неї щирим жалем, та наступної миті, коли я зазірав її промовисті очі, душа моя холонула й паморочилась, немов я стояв над чорною безоднею.

Чи варто говорити, з яким непогамовним бажанням я чекав Мореллиної смерті? Так, я прагнув цього, але її кволий дух ще довго — багато виснажливих тижнів і місяців — чіплявся за плотську оболонку, аж мої сточені нерви взяли верх над розумом, і я, шаленіючи від цього зволікання, наче одержимий дияволом, кляв дні, години й гіркі миті, що тяглися й тяглися разом з її життям, яке хилилося чимраз нижче, немов надвечірні тіні.

Та якось осіннього вечора, коли вітри завмерли за хмарами, Морелла підкликала мене до свого ложа. Земля була оповита туманом, води мінилися блискучою лускою, а на пишне пожовкле листя у лісі впала з небес веселка.

— Це знаменний день, — мовила Морелла. — Знаменний і для життя, й для смерті. Гарний день для синів землі й життя, але ще кращий для дочок небес і смерті!

Я поцілував її в чоло, і вона вела далі:

— Я вмираю, але я житиму!

— Морелло!

— Повторюю: я вмираю. Але в мені ще жаріє іскра — о, зовсім мізерна! — того почуття, яким ти наділяв мене, Мореллу. Як відійде мій дух, житиме дитина — твоя й моя. Та дні твої вберуться в смуток, — смуток, найтривкіший за всі почуття, так само як кипарис — найміцніше дерево. Години твого щастя минулися, радість удруге не приходить — це тільки в Пестумі двічі розцвітають троянди; і не зазнаєш ти більше життєвої втіхи, солодкої безтурботності Анакреона, — без мирта й лози нестимеш ти по землі свій саван, як у Мецці те роблять мусульмани.

— Морелло! — вигукнув я. — Морелло! Звідки ти все це знаєш?

Але вона відвернулася до подушки, здригнулась уся й померла, більше не зронивши й звуку.

Проте, як Морелла й віщувала, дитина, якій, умираючи, вона дала життя і перший подих якої став останнім для матері, — тож її дитина, донечка, жила. Росла вона дивно, і тілом, і душею, ставши справжньою подобою тієї, що вже відійшла. Я любив її такою палкою любов'ю, якою на землі ще, певно, ніхто не любив.

Та з часом небесні висоти цього почуття захмарились, прийшли смуток, горе і жах. Дитина, як я вже казав, дивно росла і тілом, і душею. Вона росла напрочуд швидко, але які безладні думки громадилися у мене в голові, коли я стежив за розвитком її розуму! Хіба могло бути інакше, коли в дитячих міркуваннях я день у день виявляв зрілі жіночі думки і навички? Коли я щогодини спостерігав, як у її відкритих задумливих зіницях виблискує мудрість чи то вогонь зрілості? Коли я, пойнявшись жахом, збагнув усе це і коли вже годі було з усім цим критися, годі тамувати те, що цілком заповонило

мене, — то чи треба дивуватися підозрам, що заповзали мені в душу, або думкам, що поверталися до фантазій небіжчиці Морелли? Я заховав від цікавих людських очей ту, кого мені долею судилося обожнювати, і в суворій самотності нашого дому з гострою тривогою приглядався до кожної подробиці життя коханої істоти.

Минали роки; день у день пильно вдивляючись у святе і лагідне обличчя, помічаючи, як воно дорослішає, я виявляв усе більшу схожість між дочкою та її скорботною мертвою матір'ю. Щогодини тіні схожості згущувались, росли й чіткішали, ще більше приголомшуючи мене. Те, що вона сміялась, як мати, я ще якось терпів, але від неймовірної подібності — не очей, а того, як безнастанно проникливо й гостро зазирали вони в глибини моєї душі, — аж здригався: переді мною немов поставала сама Морелла. І лінія високого чола, і шовковисті кучері, і тоненькі пальчики, що занурювались у них, і невесела мелодійність голосу, а над усе, — так, понад усе! — слова й думки мертвої на вустах живої і коханої, — все це виповнювало мене жахом, а зародку цього почуття я знищити не міг.

Так проминуло десять років, а я й досі не дав своїй доньці імені. «Моя ластівко», «коханячко моє», підказані батьківськими почуттями, та наше цілковите усамітнення дозволяли обходитись без імені. Ім'я Морелли вмерло разом із нею, а доньці я й не згадував про матір. Проживши ще зовсім мало, вона, по суті, не мала жодного уявлення про навколишній світ. Та нарешті обряд хрестин видався моєму збуреному розуму благодійним звільненням від усіх жахів, наготованих долею. Але перед хрестинами я завагався, як її назвати. На язиці крутилося безліч імен, мудрих і гарних, старих і нових, рідних і чужоземних, — безліч прекрасних імен добрих, лагідних і щасливих жінок. Що тоді спонукало мене потурбувати пам'ять давно спочилої? Який злий дух підказав мені видобути звук, від якого вся кров бухала мені в скроні й груди? Який диявол озвався з потаємних глибин мого єства, коли в похмурій нічній тиші я прошепотів на вухо священику оті три склади: «Мо-ре-лла»? І щось, певне, страшніше, ніж сам сатана, спотворило личко моєї дитини, накинувши на нього смертний саван, коли вона, здригнувшись на ледь чутний звук, підвела

свої посоловілі очі до небес, безсило опускаючись на чорні плити родинного склепу, відказала: «Я тут».

Виразно, холодно й безсторонньо пролунали ті звуки і розплавленим свинцем упали мені на голову. Роки, цілі роки можуть піти в непам'ять, але спогад про ту добу не зітреться ніколи! Я забув про квіти й лози — лише цикута й кипарис нависали наді мною день і ніч. Я не знав, де я і що зі мною робиться; зорі моєї долі погаснули, на землю зійшли сутінки, серед яких я вирізняв тільки Мореллу. Вітри небесні нашіптували мені лише один звук, а брижі морські шамотіли те саме — Морелла. Але вона померла, я сам відніс її до склепу й зайшовся гірким-гірким сміхом: там, де ховав я другу, Морелли, першої... не було.

ЯК ПИСАТИ БЛЕКВУДСЬКУ СТАТТЮ⁵

«В ім'я пророка — фіги!»

Крик вуличного торговця фігами в Туреччині

Про мене, гадаю, чули всі. Я — сеньйора Психея Зенобія. Це незаперечний факт, та вороги прозвали мене Психа Сноб, упевнивши, що Психа — всього лиш просторічне скорочення від Психеї, що грецькою означає «душа» (воно так і є, бо я й справді душа), а часом метелик — це коли я вбираюсь у нову сукню з малинового сатину й арабську *mantelet*⁶ небесної барви в оздобі зелених *agraffas*⁷ і семи жовтогарячих бутонів *aurículas*⁸. А щодо «Сноб» — так от, хоч би хто подивився на мене, він зразу зрозумів би, що ніякий я не сноб. Міс Табіта Ріпа розтрубила це прізвисько з чистої заздрості. Ох, уже ця Табіта Ріпа! Ох, негідниця! Але що можна чекати від ріпи? Цікаво, чи знає вона стару приказку про «кров з ріпи» і т. ін.? (Ну, я їй покажу при нагоді! Тільки б не забути). Але на чому я спинилася? Ага! Отже, мене упевнили, що Сноб — звичайне скорочення від Зенобії і що Зенобія була королевою (Он як! А для доктора Манімані я лише Королева Сердець), і саме це слово теж грецьке, — а оскільки мій батько був «грек», то я по батькові маю цілком законне право називатися «Зенобія» — аж ніяк не «Сноб»! Так обзивається лиш ота Табіта Ріпа. Насправді ж я — сеньйора Психея Зенобія.

Як я вже казала, про мене чули всі. Я — та сама сеньйора Психея Зенобія — відповідальний секретар «Експериментальної, Всесвітньої, Асоціації, Літераторів, І, Бібліографів, Ініціаторів, Доброчинного, Обміну, У, Філадельфії». Придумав цю назву доктор Манімані; звучить вона розкотисто, мов порожня бочка. (Він часом трохи вульгарний, зате який прозорливий!) Ми всі додаємо до своїх імен аббревіатуру асоціації, як ото додаються інші скорочення: К А Ж — Королівська асоціація живопису або А Р К С — Асоціація розповсюдження корисних справ тощо. Щодо останньої доктор Манімані заявляє, що «А» — це «атрофований», а РКС читається як Рекс (хоч воно зовсім не так). І в нього виходить, що АРКС — це «атрофований Рекс», а не асоціація лорда Бруема. Але, признаюся, доктор Манімані такий непевний чоловік, що ніколи не розбереш, коли він каже правду. Хай

там як, але ми завжди додаємо до своїх імен початкові літери назви асоціації: ЕВАЛІБІДОУФ — по літері від кожного слова, в чому наша явна перевага над лордом Бруемом. Доктор Манімані каже, що ці ініціали сповна відтворюють нашу суть, — але, їй-Богу, годі второпати, що він має на увазі.

Незважаючи на ось таку добродетель доктора й усі намагання асоціації здобути славу, успіх їй не дуже усміхався, поки не з'явилась Я. Бо, по правді, її члени вдавалися до надто вже легковажного тону в дискусіях. У дописах, що читалися по суботах, було не стільки глибини, скільки буфонади. Таке собі, знаєте, розчепурене пишнослів'я. Ніякого вам дослідження першопричин, першоджерел, — узагалі жодної проникливої розвідки. Ніякого справжнього інтересу до такої важливої ідеї, як «сумісність речей». Одне слово, ніякого вам красного письменства. Таке все пересічне, непутяще. Ні глибини, ні інтересу, ні метафізики — нічого з того, що люди освічені називають духовністю, а неосвічені — нісенітницею. (Доктор Манімані і тут мав свою думку, але мені про те знати краще).

Вступивши до асоціації, я доклала якнайбільше зусиль для впровадження вищого стилю мислення й писання. І весь світ знає, яких успіхів я досягнула. Тепер у нашій асоціації ЕВАЛІБІДОУФ пишуться не гірші статті, ніж у самому «Блеквуді». Я це кажу тому, що мене запевнили, ніби найкращі дописи будь-якої тематики можна знайти саме на сторінках цього заслужено славетного журналу. Коли ж ми взяли його собі за взірць, то й самі стали здобувати визнання. Зрештою не так уже й важко зробити статейку справжнього блеквудського зразка — треба лише знати, що до чого. Мова, звичайно, не про політичні статті. Усі знають — після того як доктор Манімані роз'яснив — як вони робляться. У містера Блеквуда є пара кравецьких ножиць і троє підручних. Один подає йому «Таймз», другий «Оглядач», третій — новий словник жаргонізмів Галлея. А містер Блеквуд просто вирізає і складає до купи. Це робиться швидко. Спочатку — «Оглядач», жаргонізми і «Таймз», потім — «Таймз», жаргонізми й «Оглядач», а тоді — «Таймз», «Оглядач» і жаргонізми.

Та головна заслуга журналу полягає у статтях під рубрикою «Розмаїтості», найкращі з яких доктор Манімані називає *дивовижками* (хоч би що те значило), а всі інші — *концентратами*. З таким родом

письменства я вже давно була знайома, однак лише після недавнього візиту до містера Блеквуда (за дорученням асоціації) по-справжньому збагнула прийоми композиції. Вони прості, але не такі легкі, як сама політика. Коли я з'явилася в редакції містера Блеквуда й виклала йому наше прохання, він ласкаво запросив мене до свого кабінету й докладно розтлумачив увесь процес.

— Моя люба мадам, — почав він, явно зачарований моїм розкішним убранням, себто малиновим сатином у зелених *agraffas* та жовтогарячих *aurículas*. — Моя люба мадам, — провадив він, — прошу сідати. Суть справи ось у чому: той, хто пише концентрат, мусить насамперед запастися дуже чорним чорнилом, дуже великою ручкою з дуже тупим пером. І завважте, міс Психеє Зенобіє! — Витримавши паузу, він заговорив із більшим завзяттям і врочистістю: — Завважте: ніколи не відточуйте пера! Ось у цьому, мадам, і весь секрет, уся суть концентрату. Дозволив собі сказати, що ще ніхто, хоч би який був геній, не написав справним пером, — зрозумійте мене правильно, — вправної статті. І повірте: коли рукопис можна прочитати, то читати його не варт. Це наш головний принцип — і якщо ви не пристаєте на нього, розмова наша вичерпана.

Він замовк. Та оскільки я, звичайно, не мала жодного бажання вичерпувати на цьому нашої розмови, то відразу ж погодилася з цією промовистою заявою, в істинності якої ні на крихту не сумнівалася. Це його начебто задовольнило, і він провадив далі:

— З мого боку, мабуть, негоже, міс Психеє Зенобіє, відсилати вас за зразком до якоїсь статті або навіть кількох, але деякі приклади я все-таки наведу. Ну, взяти хоча б... О: «Живий мрець» — суперштука! Це звіт одного джентльмена про пережите в забитій домовині, — смаковитий, повен жаху, жалю, метафізики й ерудиції. Ви б заприсяглися, що автор виріс не деінде, як у домовині. Або, наприклад, «Сповідь наркомана» — прекрасна річ! А яка багатюща уява, яка глибока філософія, які прозорливі гіпотези! Скільки вогню, шаленства і бозна-чого незрозумілого. Такий собі ласий шматок базіканини, і читачі з утіхою проковтнули його, гадаючи, ніби автором був Кольрідж. Та, скажу вам, це робота мого улюбленця — бабуїна Джуніпера. Він зліпив її за склянкою голландської горілки з водою — гарячої, без цукру (в що годі було повірити, якби це не вийшло з уст

самого містера Блеквуда). Далі — «Дослідник мимоволі». Це про джентльмена, що пікся в печі, а вийшов з неї цілий і живий, правда, трохи підпечений. Або ж візьмімо «Щоденник покійного лікаря». Публіці до смаку прийшлася палка демагогія й зимна грецька мова. Мали ми й «Чоловіка у дзвоні». Стаття, скажу вам, так собі. Тому я б не дуже радив її наслідувати. Йдеться про хлопця, що засинає під удари церковного дзвона й будиться від похоронного подзвону, — він божеволіє і, витягши записника, занотовує свої почуття. Почуття — це вам не абищо! Тож закликаю вас, міс Зенобіє: хоч би що з вами робили, — топили або вішали, — ніколи не розгублюйтесь і всі почуття — на папір, а вам за це — десять гіней за аркуш. Як хочете писати сильно — надавайте хоч трохи уваги почуттям.

— Про що мова, містере Блеквуд! — відказала я.

— О! — вигукнув він. — Ви, я бачу, моя духовна спадкоємниця. Та мені ще треба познайомити вас *au fait*⁹ з деякими нюансами справжньої, як ми кажемо, блеквудської статті чуттєвого стибу — що, як ви розумієте, я ставлю понад усе.

Насамперед було б бажано потрапити в яку-небудь іще не бачену халепу. З тою ж таки піччю, наприклад, — добряча okazія. Але якщо нема під рукою ні печі, ні дзвону і якщо нема змоги щасливо випасти з повітряної кулі, провалитися під землю або в димарі застрягнути, то досить собі уявити якусь подібну пригоду. Хоча, повторюю, бажано щось таке пережити насправді. Ніщо так не розвиває фантазію, як конкретний досвід. Правда — химерна, як ви знаєте, — і навіть химерніша за вигадку, тільки ближча до первинного задуму.

Тут я запевнила його, що маю парочку чудових підв'язок, і вже йду вішатись.

— От-от! — вигукнув він. — Так і зробіть! Проте... вішатись — це трохи банально. Щось би краще придумати. Ковтніть-но з десяток брендетових пігулок — і відразу ж за папір! Моїми вказівками, ви ж бачите, можна скористатися в різних ситуаціях. А по дорозі додому все може статися: або по голові хтось лупне, або омнібус наїде, і як пес скажений не вгризе, то в якусь канаву звалишся. Але вперед!

Визначившись із темою, треба вирішити, в якому стилі або в якій манері вести оповідь. Є стилі дидактичний, екзальтований, природний — усі досить заяложені. Але є ще й лаконічний стиль, або

стислий, до якого вдаються останнім часом. Це писання короткими реченнями, — проте не куцими й не рубаними, — завжди з крапкою і без жодних абзаців. Існує ще стиль піднесений, пишномовний, окличний. Деякі уславлені романісти культивують саме його: це коли слова крутяться дзиґами і так дзижчать, що чудово замінюють значення. Це найкращий з усіх стилів, коли письменник не має часу на мудрування.

Метафізичний стиль теж прийнятний. Якщо знаєте гучні слова — це для вас шанс. Розводьтесь про іонічну та елейську школи, про Архітаса, Горгія та Алкмеона. Докиньте про об'єктивність та суб'єктивність. Щораз упевнено посилайтесь на пана Локка. Покажіть, що ви знаєте все і вся, а як десь не туди загнули, не марудьтесь з викреслюванням, лише допишіть у примітках, що цю глибоку думку ви почерпнули в «*Kritik der reinen Vernunft*»¹⁰ або ж у «*Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*»¹¹. Це виглядатиме вагомо, ну і... щиро.

Є ще ряд інших, не менш уславлених стилів, але зупинюсь я лише на двох: трансцендентальному та гетерогенному. Вдавшись до першого, можна глибше за будь-кого зазирнути в суть справи. Він дуже ефективний, коли ним правильно користуватися. Почитайте «Дайел» і ви знатимете, що й до чого. Уникайте гучних слів — хай вони будуть приземлені й каламбурні. Прогляньте поезію Чаннінга і процитуйте його з приводу «товстунця з позірною Всеможністю». Вліпіть щось про Божественну єдність, та ні півслова про сатанинську роздвоєність. А перш за все навчіться інсинуації. Натякайте на все — не стверджуйте нічого. Якщо вам хочеться сказати «хліб з маслом», нізащо в світі не сповіщайте цього прямим текстом. Кажіть що завгодно, але *ходіть манівцями*. Натякніть на гречані млинці, навіть на вівсяну кашу, — але якщо у вас на думці «хліб з маслом», то стережіться вимовляти саме ці слова, моя люба міс Психее.

Я запевнила його, що, поки живу, нічого подібного собі не дозволю. Він цмокнув мене й повів далі:

— Щодо гетерогенного стилю, то це просто розумно зважена суміш усеможливих стилів у рівних пропорціях. Тож і komponується він з усього глибокодумного, величного, незвичайного, пікантного, зухвалого і симпатичного.

Припустімо, ви вже знаєте, в яку халепу влізти і як її описати. Але ми ще не розглянули найважливішого, — по суті, душу всієї справи, тобто *наповнення*. Для леді — та й для джентльмена теж — зовсім не обов'язково бути книжковим шашелем. Однак дуже важливо, щоб у статті відчувалась ерудиція або принаймні начитаність автора. Зараз я покажу, як це робиться. Дивіться! (Він витяг кілька зовні непоказних книжок і навмання розкрив). На першій-ліпшій сторінці будь-якої книжки вам відразу впадає в око сила-силенна прикмет ученості або *belespritism*¹² — саме того, що треба для блеквудської статті. Можете навіть дещо записати, поки я читатиму. Спочатку я визначу дві підгрупи: *«пікантні факти для продукції порівнянь»* та *«пікантні вирази для принагідного вжитку»*. Записуйте! — І я писала, поки він диктував:

— *«Пікантні факти для порівнянь*. Спочатку було три музи: Мелета, Мнema та Аeда — музи медитації, пам'яті й співу». Як добре поміркувати, то з цього маленького факту можна багато чого зліпити. Він, як бачите, не дуже відомий і видається *recherche*¹³. Вважайте на те, щоб усе скидалося на імпровізацію.

Далі: «Води ріки Алфей протікали нижче рівня моря й виходили з надр незаймано чистими». Ну, це ще не дуже соковито, але, як належно прибрати й подати, то буде сам смак.

А ось трохи ліпше: «Перський ірисе! Для кого ти різкий і солодкавий, а для кого аніскільки не п'яний!» Хіба не чарівно? А як витончено! А як злегка обіграти — сотворяться чудеса.

Тепер візьмімо щось ботанічне — йде дуже добре, надто як присмачити латиною. Пишіть!

«*Epidendrum Flos Aeris*, що росте на острові Ява, розпускається цвітом неповторної краси. Висмикнута з корінням, вона не гине й роками, підвішена на стелю, чарує тубільців своїми пахощами». Вищий клас! Ну все, з порівнянням досить. А тепер — до *«пікантних виразів»*.

«*Пікантні вирази*. Священний китайський роман «Ju — Kiao — Li»... Ось, прошу! Вправно ввівши цих кілька слів, ви продемонструєте свою обізнаність з мовою й літературою Китаю. Й отже, чудово обійдетесь без арабської, санскриту, чікасо. Проте вам аж ніяк не пройде без приправи з іспанської, німецької, грецької та латини.

Підкину вам кілька прикладів. Тут піде будь-що, бо все залежатиме від вашої винахідливості, розуміння, як і куди те приліпити. Ну, пишіть!

«Aussi tendre que Zaire», «ніжний, як Заїра» — це французький вислів з трагедії «Заїра», де часто повторюється фраза «la tendre Zaire». Доречно вжита, ця фраза викаже не тільки ваше знання мови, а й начитаність і кмітливість. Можете, наприклад, сказати, що курка, яку ви їли, — о, напишіть, як ви подавилися курячою кісткою, — була далєбі не aussi tendre que Zaire. Пишіть!

«Van muerte tan escondida,
Que no te sienta venir,
Porque el plazer del morir,
No mestorne a dar la vida».

Це іспанська — з Мігеля де Сервантеса. «Явись хутчіш, о Смерть! Але зроби це непомітно, бо втіха зустрічі з тобою ще, не дай Боже, верне до життя». Це ви можете кинути а рgoros¹⁴ в піковий момент боротьби з курячою кісткою. Пишіть!

«Il pover' huomo che non se'n era accorto,
An dava combattendo, e era morto».

Це італійська, вловлюєте? З Аріосто. Йдеться про великого героя, що в розпалі битви, не тямлячи, що фактично загинув, не припиняє доблесного бою, хоча, по суті, вже мрець. Це можна було б без усяких вагань використати й для вашої ситуації, бо я вірю, міс Психеє, що ви неодмінно посмикаєтесь з годину після того, як подавитесь на смерть курячою кісткою. Прошу писати!

«Und sterb' ich doch, so sterb' ich denn
Durch sie — durch sie!»

Це німецька — з Шіллера. «І якщо згину я, то згину лиш за тебе, заради тебе!» У вашій ситуації цілком зрозуміло, що ви звертаєтесь до *причини* вашого нещастя — до курки. Справді, який нормальний джентльмен — та й леді теж — *не вмирав би*, хотілося б знати, за м'ясистим каплуном доброї молуккської породи з капарцями й грибами та ще й у салатниці з помаранчевим желе en mosaïques¹⁵. Пишіть, будь ласка!

Ось дуже симпатична латинська фраза, та ще й рідкісна (годі вже бути більш recherche або лаконічним у латині, що така вже поширена) — ignoratio elenchi¹⁶. «Він піддався ignoratio elenchi» —

тобто слова ваші зрозумів, а думки не второпав. Він, як бачите, йолоп. До того нещасного ви звертаєтесь, коли подавились, — от він і не може второпати, про що ви там говорите. Киньте йому в зуби *ignoratio elenchi* — і він стертий на порошок. Якщо ж насмілиться огризнутися, процитуйте з Лукана — ось воно, — що «мова — це *anemone verborum*», слова-анемони. Бо ж анемон, як вам відомо, — показний, але без запаху. Коли ж він почне виступати, вдарте *insomnia Jovis*, візіями Юпітера, що ними Сілій Італік називає величні та піднесені думки. Це буде переконливо й поцілить йому в саме серце — тільки падай і вмирай. Ви пишете, ласкава пані?

З грецької треба взяти щось милозвучне — наприклад, з Демосфена: «*Ἀνεῖζο φεῶν χαὶ παλὶν μαχσεται*». Ось досить стерпний переклад у героїко-пародійному стилі:

Бо хто тікає — биться йде,
Чого не зробить, як умре.

У блеквудській статті нема нічого показнішого за пасаж давньогрецькою мовою. Глибина — вже в самих літерах. Зверніть лиш увагу, мадам, який хитрючий вигляд у Епсілона! Фі — то вже точно мало б бути єпископом! А Омікрон — чи бачив хто удатнішого? А гляньте на Тау... Одне слово, грецька мова в сенсаційній статті не має собі рівних. А в нашому випадку вона більш ніж доцільна. Лайніться на всі заставки — і той нікчемний, замшілий пень, що ніяк не міг утямити людську мову про курячу кісточку, враз усе змакітрить — навіть не сумнівайтесь!

Оце й усі настанови, які я отримала від містера Блеквуда по суті справи. На мою думку, їх було цілком достатньо. Тепер я вже була готова написати справжню блеквудську статтю і сповнилась рішучості взятися до неї без зволікань. На прощання містер Блеквуд висловив побажання придбати майбутню статтю, але оскільки добродій міг запропонувати не більше п'ятдесяти гіней за аркуш, я подумки прикинула, що, ніж віддавати її за безцінь, то хай уже краще наша асоціація з неї скористає. Та попри таку скнарість містер Блеквуд був надзвичайно люб'язним в інших питаннях і повівся зі мною вельми ґречно. Його прощальні слова запали мені в саме серце і я завжди з вдячністю пам'ятатиму їх.

— Люба моя міс Зенобіє! — вигукнув він зі сльозами на очах. — Чи не міг би я ще хоч трохи допомогти вам у таких похвальних починаннях? Що б ще такого придумати, га? Так мені думається, що утопитись вам навряд чи поталанить, ані повіситись, та й кісткою не вдавитесь, ані собак... стривайте, стривайте! Слухайте, у нас надворі є парочка дуже симпатичних бульдогів — вищий клас! Справжні звірюги, будьте певні — саме те, що вам треба, зжеруть вас зі всіма aurículas та іншим за п'ять хвилин, як не менше (засікаю час). Але почуття які — подумайте лишень! Гей! Гей! Гей, ви, Томе, Пітере! Діку, негіднику! Ану, випустіть отих...

Але оскільки я страшенно поспішала й не мала вже ні хвилини часу, то, попри все небажання, мусила розпрощатись і мерщій піти, — щоправда, трохи поспішно, що явно суперечило правилам чемного поводження.

Тепер моїм головним завданням було невідкладно влізти в якусь халепу, як мені наполегливо радив містер Блеквуд. З цією метою я більшу половину дня проблукала по Единбургу в пошуках відчайдушних пригод, що відповідали б силі моїх почуттів і були б гідними тієї помпезної статті, яку я збиралася писати. Впродовж усієї екскурсії мене ні на крок не полишали негр Помпей і болонка Діана, яку я привезла з Філадельфії. Лише надвечір я успішно завершила своє натхненне починання, коли власне й сталася одна важлива подія, суть якої я виклала у своїй наступній блеквудській статті.

ЛЮДИНА НАТОВПУ¹⁷

Ce grand malheur de ne pouvoir etre seul¹⁸.

Лабрюйєр

Добре було сказано про одну німецьку книгу: «Es lässt sich nicht lesen» — вона не дається прочитати. Існують і таємниці, які не даються, аби їх розкрили. Щоночі, чіпляючись за руки сповідників та жалісно зазираючи їм у вічі, помирають люди з розпукою в серці і спазмом у горлі — і все через мерзенну таємницю, що не дається, аби її розкрили. Людське сумління, на жаль, бере на себе часом такий тягар жахів, що скинути його здається можливим лише в могилу. Ось чому сутність злочинів так і не розкрита до кінця.

Не так давно осіннього вечора сидів я собі у лондонській кав'ярні Д. під широким півкруглим вікном. Я хворів упродовж кількох місяців, але оце вже видужував, і зміцніле здоров'я відродило у мене той щасливий душевний стан, що є цілковитою протилежністю еппі¹⁹ — стан гострої чутливості, коли наче спадає пелена з ментального зору — αχλοζ η ψiv επην²⁰ — і наелектризований інтелект перевершує свої звичайні можливості, як ото жвавий і правдивий розум Лейбніца бере гору над плутаною і химерною риторикою Горгія. Навіть дихати було насолодою; утіху давало й те, що здебільшого породжує страждання. У мене з'явився спокійний, проте пильний інтерес до кожної дрібнички. Вечорами я проглядав оголошення з газетою на колінах і цигаркою в зубах, або роздивлявся розмаїте товариство, що збиралось у кав'ярні, або ж дивився крізь задимлені вікна на вулицю.

Ця вулиця була головною артерією міста й увесь день кишіла народом. Коли сутеніло, метушня жвавішала; коли ж спалахували вуличні ліхтарі, повз кав'ярню мчали два безконечні, збиті потоки перехожих. Я ще ніколи не засиджувався в кав'ярні до цієї пори, тож бурхливе море людських голів сповнило мене новими й солодкими почуттями. Я цілком перестав зважати на те, що діється в залі, перевівши всю увагу на вулицю.

Спочатку мої спостереження мали абстрактний, узагальнений характер. Я розглядав натовп у цілому і думав про перехожих

у сукупності. Та згодом перейшов до дрібниць і зі жвавим інтересом взявся вивчати розмаїття фігур, убрань, ходи, облич та мін.

Більшість мала самовдоволений та заклопотаний вигляд і прагнула, здавалося, лише того, аби пробитися крізь натовп. Цей контингент хмурився, кидаючи очима на всі боки, а коли кого штовхали, то він, не дратуючись, обсмикував одяг і поспішав уперед. Інші — їх теж було немало — невтомно метушилися. З обличчями, що аж пашіли, вони завзято вимахували руками, самі з собою розмовляли — немов якраз серед тисняви почувалися на самоті. Коли їм заступали дорогу, вони раптом замовкали, але ще завзятіше розмахували руками і, нещиро всміхаючись, чекали, поки той, хто їх затримав, поступиться. Коли ж їх хтось штурхав, вони, геть знічені, починали схилятися перед тими. Чимось істотнішим ці дві категорії людей не виділялися. Вбрання їхнє, можна сказати, було пристойне. То були, без сумніву, люди вищих рангів: комерсанти, купці, адвокати, торговці, біржові маклери — божки і парії, — організатори дрібного бізнесу. Особливого інтересу вони не викликали.

Чиновницьке плем'я можна було побачити відразу; і серед нього я вирізнив дві характерні категорії. То були молодші писарі свіжоспечених фірм — молоді чоловіки в тісних сурдутах, блискучих черевиках і з напوماдженим волоссям. Якби не певне франтівство манер, що їх можна назвати «писаризмом», за браком кращого слова, то поведінка цих осіб була б чи не точною копією досконалого *bon ton*, модного з рік тому. Вбиралися вони власне в те, що панки вже відносили, а це, гадаю, є найхарактернішою прикметою цього клану.

Старших клерків солідних фірм, чи то «надійних друзяк», ні з ким не сплутати. Ці були вдягнені в чорні або коричневі, добре пошиті сурдuti і панталони, носили білі краватки, безрукавки та міцні широконосі черевики з грубими гетрами. Всі починали вже лисіти, а праве вухо, за яке закладали олівець, у кожного дивно відкопильовалось. Я помітив, що капелюха вони здійсмали й натягали обома руками і носили на коротких золотих ланцюжках годинники старовинної роботи. Вони страшенно пишалися своєю респектабельністю, ніби там і справді було чим пишатися.

Впадали в око особи, в яких легко вгадувалися кишенькові злодії вищого ґатунку, що ними наводнені всі великі міста. Я уважно стежив

за цими людьми, і мені ніяк не вкладалося в голову, як це справжні денді можуть приймати за своїх тих, чиї пишні манжети і святенницькі обличчя відразу виказували, хто вони насправді.

Ще легше можна було розпізнати гравців, про яких я вже не раз писав. Вдягалися вони вкрай різноманітно і носили, мов задиркуваті пройдисвіти, строкаті костюми, що складалися з велюрової камізельки, химерної шийної хустинки, позолочених ланцюжків і філігранових гудзичків, а то, немов церковники, — найскромніше вбрання, що не викликало б найменшої підозри. Та в усіх були землисті пропиті обличчя, затуманені очі й бліді затиснуті вуста. Крім того, я вирізняв їх іще за двома ознаками: стишеним голосом і дивовижною здатністю великого пальця стояти під прямим кутом до інших. Дуже часто в товаристві цих проноз я спостерігав ще й іншу категорію людей, безперечно, тієї ж породи. Про них усіх можна сказати, що вони живуть своїми викрутнями. Вони наче чатують на свої жертви загоном денді й загоном військових. У перших — довгі кучері й широкі усмішки, у других — застебнуті сурдути й насуплені брови.

Немов опускаючись суспільною драбиною ще нижче, я натикнувся на похмуріші, глибші теми для роздумів. Перед очима зринали дрібні торговці, євреї, що блискали соколиними очима на безмежно покірних обличчях; вуличні жебраки-професіонали, здоровила, що люто позирали на звичайних прошаків, яких лише відчай примусив жебрати; жалюгідні, аж прозорі, каліки, що вже ходили попідруч зі смертю і насилу проштовхувались крізь натовп, жалібно зазираючи кожному у вічі, наче сподіваючись на якусь останню потіху; скромні дівчата, що верталися пізно з роботи до своїх безрадісних помешкань і, не обурюючись, а радше плачучи, сахалися вуличних забіяк, чиїх безсоромних поглядів годі було уникнути; вуличні жінки будь-якого віку й на будь-який смак та чиста розквітла жіноча врода навіювали думку про статую, описану Лукіаном: зовні пароський мармур, а всередині нечистоти; відразлива прокажена в лахміттях; обвішана коштовностями, зморшкувата й розмальована стара карга, що вдавала молодуху; юнка, ще зовсім дитя, але вже затруєна досвідом свого страшного ремесла і гнана жагою дорівнятися в нечесті до старших; всілякі п'янички, що їх годі описати: в лахмітті, з підбитими очима й помутнілим зором або цілій, проте зашмарованій одежі — губасті,

з червоними добродушними пиками, вони йшли похитуючись; треті, ще ніби в добротному, навіть тепер ретельно підчищеному одязі, ступали неприродно твердою пружкою ходою — мертвотно-бліді, з несамовитими запаленими очима, вони хапалися тремтячими руками за все, що траплялося їм під руку; крім них, проходили пиріжечники, вуглярі, сажотруси, катеринщики, дресирувальники мавп, вуличні співаки, обшарпані ремісники і строкато вбрані, виснажені робітники — їхній галас і надмірні веселощі прикро різали слух і кололи очі.

Надходила ніч, і я почав приглядатись іще пильніше, бо суттєво змінився не тільки загальний вигляд натовпу (він почав утрачати пристойність, оскільки поступово зникали порядніші люди й натомість дужче випиналися грубість і непристойність: адже пізня година витягує з нетрів усіляку мерзоту), а й промені гасових ламп, що, спершу воюючи зі світлом гаснучого дня, вже розливались яскравими потоками, окриваючи довколишній простір тремтливим сліпучим блиском. Все було темне й чарівне, мов ебенове дерево, з яким порівнюють стиль Тертуліана.

Чудернацький танок світла притягував увагу до окремих облич, і хоча швидкість, з якою юрби людських освітлених постатей проминали моє вікно, не давала мені придивитись як слід до кожного, завдяки незвичайній душевній прозорливості я, навіть просто глянувши, вичитував з тих облич історію довгих років.

Притулившись чолом до шиби й пильно стежачи за натовпом, я раптом натрапив на обличчя (якогось трухлявого, мабуть, сімдесятирічного діда), що вмить заповонило мою увагу своєю незвичайністю. Облич, хоч трохи подібних до цього, я ще ніколи не бачив. Добре пам'ятаю, як у мене відразу з'явилася думка, що Ретц, побачивши його, безперечно признав би, що його власні живописні втілення образу лиходія тьмяніють перед цим обличчям. Коли в ту коротку мить я хотів уловити його вираз, у мене в голові враз заворушилися неясні суперечливі думки про непересічний розум, зажерливість, скупість, обережність, холоднокровність, злобу, кровожерність, утіху, веселість, неймовірний жах і безмежний розпач. Мене охопило якесь дивне збудження, страх і цікавість. «Які ж бурхливі події, — сказав я собі, — лишили свій слід у цім серці!» І тут

мені закортіло простежити за ним і дізнатись про нього якнайбільше. Поспіхом накинувши пальто, схопивши капелюха й тростину, я вибіг на вулицю і став пробиватися крізь натовп у той бік, куди він пішов, бо вже не бачив його. Коли ж нарешті побачив, то, наблизившись, не відставав уже ні на крок, намагаючись не привертати його уваги.

Тепер я міг роздивитися його як слід. Він був низький, худий і на вигляд зовсім охлялий. Одяг обшарпаний і брудний, але в яскравому світлі ліхтаря я зауважив, що білизна, хоч і брудна, — з добротної тканини, і, якщо не зрадив мене зір, в розпірку наглухо застебнутого *goquelaire*²¹, що був явно придбаний у тандитника, я вловив блиск діаманта й ножа. Ці спостереження ще більше посилили мою цікавість, і я вирішив стежити за незнайомцем, хоч куди б він пішов.

Була вже ніч, над містом повиснув густий вологий туман, що незабаром випав шпарким дощем. Така переміна погоди якось дивно вплинула на людей, що враз заметушилися, й над головами в них виріс ліс парасольок. Безладдя, штовханина, гармидер посилилися стократ. Сам я не дуже зважав на дощ, бо після недавньої гарячки волога була мені, хоч і небезпечна, проте дуже приємна. І я стежив за старим, закривши рот носовою хустинкою. З півгодини старий насилу пробивався головною артерією міста, і я мало не наступав йому на п'яти, боячись загубити його. Мене він не бачив, бо не обертався. За якийсь час він завернув у провулок, де людей було трохи менше. Тут його поведінка цілком змінилася. Він сповільнив ходу і йшов уже не прямо, а наче вагався й без усякої причини став переходити то з правого боку вулиці на лівий, то з лівого на правий. Юрба була такою густою, що я мусив не відставати від нього. Майже годину брів він по цій вузькій та довгій вулиці, поки натовп став рідшати й розтанув; людей було не більше, ніж опівдні біля парку на Бродвеї. Ось яка велика різниця між кількістю населення в Лондоні і в найлюднішому місті Америки. Повернувши ще раз, ми вийшли на яскраво освітлену площу, на якій вирувало життя. Незнайомець поведився як тоді, коли я вперше його побачив. Підборіддя впало на груди, а очі з-під нахмурених брів злісно зиркали на кожного, хто тиснув на нього. Він, проте, вперто пробирався крізь натовп; і як же я здивувався, коли, обійшовши площу, старий повернув назад. Коли ж він проробив це

кілька разів, одного разу мало не викривши мене, я вже й зовсім не знав, що гадати.

Проминула ще одна година, перехожі вже не так докучали. Дощ лив без угаву, похолодніло, і люди заспішили до своїх домівок. Роздратовано шарпнувшись, незнайомиць завернув у провулок, порівняно безлюдний, і з чверть милі промчав з такою спритністю, що, як на такого діда, була цілком несподівана. За кілька хвилин ми опинилися біля великого людного базару, який незнайомиць вочевидь добре знав і на якому знов ожила його справжня природа; він став безцільно тинятися між купців і торговців. Півгодини, поки ми були на базарі, я мусив добре пильнувати, щоб не загубити його і водночас не привернути до себе уваги. Завдяки гумовим калошам я ходив безшумно, і він мене не помітив. Переходячи з крамниці в крамницю, він ні до чого не прицінювався, ні з ким не розмовляв і дивився на все несамопитим, далеким поглядом. Це мене остаточно заінтригувало, і я вирішив, що не відійду, поки хоч трохи не задовольню свою цікавість.

Пробамкало одинадцятую годину, і люди стали швидко розсіюватись. Якийсь крамар, закриваючи віконниці, штурхнув старого, і я побачив, як його членами пробігла дрож. Він поспіхом вийшов, стривожено роззирнувся і напрочуд швидко побіг по кручених безлюдних вуличках, аж поки ми знову вийшли на головну магістраль до готелю Д., звідки й почалися наші мандри. Правда, вулиця тепер виглядала зовсім інакше. Й досі яскраво світилися ліхтарі, але дощ не вщухав і мало хто траплявся на очі. Незнайомиць збліднув. Понуро ступивши кілька кроків по цій, ще донедавна людній вулиці і важко зітхнувши, він повернув до річки. Покружлявши, ми вийшли до одного з провідних театрів. Саме скінчилася вистава, і публіка товклася на виході. Старий, задихаючись, кинувся туди, але я помітив, що обличчя його вже не таке страдницьке. Голова знову повисла, і він став таким, як і раніше. Його потягнуло потоком публіки, а я й нітрохи не розумів усієї химерності його вчинків.

Чим далі він простував, тим рідшав натовп, і до нього повернулися нерішучість і тривога. Якийсь час він ішов услід за гуртом з десяти-дванадцяти гультіпак, але ті один за одним розходились, поки у вузькій темній вуличці лишилося всього троє. Незнайомиць зупинивсь і наче замислився, а тоді, вочевидь хвилюючись, швидко завернув на вуличку,

що вивела нас у передмістя, цілком відмінне від кварталів, які ми проходили. Це була найгидкіша частина Лондона, і на всьому лежала печать страшних злиднів і наймерзенніших злочинів. Де-не-де тьмяно світилися ліхтарі; скрізь випиналися високі, ветхі, поточені шашелем дерев'яні будівлі, що мало не падали; вони так близько й безладно тулились одна до одної, що між ними годі було побачити якісь проходи. То тут, то там витикувалась брущатка, валялися камені, випхані зі своїх гнізд буйною рослинністю. В канавах — смердючі покидьки, всюди відчувалася пустка. Та потрохи почав долимати людський гамір, і ми невдовзі побачили гурт послідущих лондонських волоцюг. Старий знову загорівся, мов лампа перед тим, як погаснути. Хода його враз набула пружності. На повороті нас раптом осліпив яскравий спалах: ми зупинилися перед величезним заміським палацом Нестримної Волі — одним із храмів горілчаного бога.

От-от мало світати. Та нещасні жалюгідні п'янички й досі тиснулись у яскраво освітлених дверях. Радісно зойкнувши, старий пропхався досередини і, знову відродившись на обличчі, став знічев'я тинятися між людей. Правда, недовго: хазяїн уже закривався, і всі посунули до виходу. На обличчі, за яким я так настирливо стежив, відбилося щось вагоміше за розпуку. Однак він, і на мить не загаявшись, мов шалений, кинувся до осереддя могутнього Лондона. Він промчав неабияку відстань, і я, цілком спантеличений, проте несхибний у рішенні не припиняти спостережень, що так заінтригували мене, не відставав від нього. Незабаром зійшло сонце, і коли ми знову підійшли до готелю на вулиці Д., то опинилися в такій же густій людській юрбі, як і вчора ввечері. І хоч людей ставало дедалі більше, я ще довго не відставав від свого незнайомця. Але він, як і вчора, безцільно ходив туди-сюди, штовхаючись у юрбі цілий день. Коли й цей день став хилитися до вечора, я відчув смертельну втому і підійшов до цього волоцюги впритул. Я подивився йому прямо в лице, але він навіть не помітив мене — занурившись у себе, простував своєю дорогою. Я зупинився і замислився. «Цей старий, — подумалось мені, — уособлення найстрашнішого злочину. Він не може бути наодинці. Він — людина юрби. За ним марно стежити, бо ні про нього, ні про його вчинки я так і не знатиму. Навіть найлихіше серце — книга грубша за «Hortulus

Animae»²², і, мабуть, одним з божих благословень є те, що «es lässt sich nicht lesen».

ТРИ НЕДІЛІ НА ОДНОМУ ТИЖНІ²³

«У-у, бездухий, безсердечний упертюх! Занудний трухлявий смердючий дикун!!!» — шпетив я подумки свого двоюрідного діда Ромбурмила, погрожуючи йому кулаком.

На жаль, лише подумки. Бо насправді існувала явна невідповідність між тим, що я говорив, і тим, що я лише збирався робити.

Коли я розчахнув двері вітальні, старий тюлень сидів з келихом портвейну в лапі й, задерши нижню кінцівку на камінну полицю, надсадно витягував популярний мотив:

Remplis ton verre vide!

Vide ton verre plein!²⁴

— Дорогий мій дядечку, — заговорив я, м'яко причинивши двері й посилаючи йому найчарівнішу з посмішок. — Ви завжди такі великодушні, такі ласкаві, і стільки разів засвідчували це, що... що досить, думаю, лише натякнути на одну дрібничку — і ви, безперечно, погодитесь.

— Гм! — вигукнув той. — Молодець, давай далі!

— Я певен, найдорожчий мій дядечку (у-у, старий чортяко!), що ви в принципі не проти, аби ми з Кет побралися. Це ви просто жартуєте, я ж знаю, — ха-ха-ха! Ви часом такі дотепні!

— Га-га-га! — озвався той. — Хай йому біс, коли не так!

— От бачите, я ж знав, що ви жартуєте. А нам, дядечку, треба від вас усього лиш, — ну, як його, — пораду, чи що?.. Одне слово, ми хочемо знати, коли, на вашу думку, найзручніше відбути весілля?

— Відбути? Хо, шмаркачу, — це як розуміти?! Зажди-но, поки воно почнеться!

— Ха-ха-ха! Хе-хе-хе! Хі-хі-хі! Хо-хо-хо! Ху-ху-ху! Отакої! Оце сказанули! Які ж ви дотепні, дядечку! Але нам, розумієте, треба лиш, аби ви призначили якийсь певний день.

— Га-га-га! То вам — якийсь певний?

— Так, дядечку, і щоб насамперед вас улаштував.

— А як я скажу невизначено: десь так за рік абощо? Чи вам таки потрібен певний день?

— Так, дядечку, якщо ваша ласка.

— Що ж, Боббі, хлопчина ти хоч куди, га? І як тобі вже так залежить на тому дні, то я таки зласкавлюся...

— Дядечку!!!

— Цить, сер! — grimнув він, заглушивши мій голос. — Один раз зласкавлюся. Матимеш і згоду, і посаг: не слід забувати про посаг. Який би ж це день вам призначити, га? Сьогодні у нас що — неділя? О! — Ми справимо вам весілля *саме тоді* — не забудь! — коли *три неділі зійдуться на одному тижні*. Чуєте мене, сер?! Чого витріщився? Я ж сказав: матимеш Кет із посагом, коли три неділі зійдуться на одному тижні, — не раніше, — втямив, шмаркачу? Щоб я здох — не раніше. Ти мене знаєш: *я людина слова*. А тепер зникай!

Він одним духом вихилив портвейн, а я в розпачі вибіг з кімнати.

Мій двоюрідний дядечко був, як у тій пісні, «добрий, милий джентльмен», та, на відміну від її героя, мав свої вади. Це був такий собі маленький, кругленький, твердолюбий, чванькуватий, норовливий чоловічок з червоним носом, набитим гаманцем і твердою вірою у власну велич. Маючи найчуйніше у світі серце, він завдяки своїй упертості вважався серед знайомих страшним скупердяєм. Як і багато добрих людей, він був одержимий шалом завдавати танталових мук, що на перший погляд видавалося звичайною злобою.

На кожне прохання він завжди мав «Ні!», але майже кожне, незважаючи на опір та заперечення, задовольняв. Усі атаки на його гаманець розбивалися на твердому панцирі, а сума, яку врешті вдавалося видобути, була пропорційна тривалості облоги й зятості опору. Водночас, ніхто, крім нього, не давав так щедро, хоч і не вельми гречно, на благодійні потреби.

До мистецтва, зокрема до красного письменства, він відчував глибоку зневагу. Таке почуття навів йому Казимир Пер'є, чию зухвалу сентенцію «*A quoi un poète est-il bon?*»²⁵ дядечко полюблив глузливо трактувати як *pe plus ultra*²⁶ логічного мислення. Отож моя прихильність до Муз була йому вкрай неприємна. І коли я принагідно звернувся до нього за новим томиком Горація, він став доводити, що вираз «*Poeta nascitur non fit*»²⁷ слід перекладати ось так: «Поет-ледащо

здатен нінащо», — що мене, звісно, прикро вразило. Його антипатія до гуманітарних наук зростала ще й завдяки несподіваному зацікавленню тим, що він називав «природознавством». Якось на вулиці його прийняли за доктора Дубль-Дулю, що читав лекції зі знахарства. Відтоді на нього наче найшло, і в часи, про які йдеться (адже йдеться про неабиякі події), до мого дядечка можна було підступити тільки на тому конику, на якому їхав він сам. Про інше він і чути не хотів, і зі сміхом відмахувався руками й ногами, був упертим і непоступливим, повністю розділяючи з Хорслі його твердження: «Нащо придумали закони — щоби коритись їм».

І от з цим джентльменом я провів під однією стріхою все життя. Батьки мої, помираючи, доручили мене йому, мов великий скарб; та я й не сумніваюсь, що старий дурисвіт любив мене як рідного, — навіть як саму Кет, — однак життя мені влаштував собаче. Від року до п'яти він раз по раз улещував мене різкою; від п'яти до п'ятнадцяти — щогодинними погрозами про виправний будинок. А від п'ятнадцяти до двадцяти і дня не пропустив, щоб не присягтися, ніби залишить мене без шеляга. Я, правду кажучи, був добрий лайдак, — така вже моя вдача, — але Кет була мені вірним другом, і я знав це напевне. Моя крихітка солодко щебетала, що стане моєю (разом із посагом і всім іншим), як тільки я виканючу в дядечка Ромбурмила ту згоду. Бідолашне дівчатко! Їй тільки-тільки виповнилось п'ятнадцять, і розраховувати на ту куцу суму, що була на її рахунку, вона могла лише через п'ять «довгих, тягучих літ». Що ж було діяти? У п'ятнадцять, навіть у двадцять один рік (а я саме завершив четверту п'ятирічку) чекати п'ять років — однаково, що п'ятсот. І намарне ми прилипали до старого з надокучливими благаннями. То була рієсе de résistance²⁸ (за висловом панів Юда та Карена), що відповідала його збоченим уподобанням. Сам Іов обурився б, угледівши, як цей старий котяра знущається над нами, беззахисними мишенятками. Однак у потаємних глибинах душі він ніщо так щиро не плекав, як мрію про наш шлюб, і ладен був викласти десять тисяч фунтів з власної кишені (посаг Кет був її особистою власністю), тільки би мати пристойний привід схвалити згодою наше природне поривання. Але ж ми були такі нерозумні, що самі собі шкодили. А не вставити палицю в колеса, де вона аж просилася, він просто не міг.

Коли я казав, що в дядечка були певні вади, то мав на увазі не впертість: то була його сильна риса — «assurance se n'était pas sa faible»²⁹. Слабкість його полягала в суто жіночій упередженій забобонності. Він знався на снах, знаменнях et id genus omne³⁰ дурницях, був надміру прискіпливим і, безперечно, людиною слова. Це, власне, було одним із його захоплень. Обіцяне часом не вартувало й дірки від бублика, зате виконати обіцянку він вважав священним обов'язком. І ця особливість його вдачі, що нею зуміла скористатися Кет невдовзі після нашої розмови в їдальні, дала у руки нам вагомий козир. Отже, вичерпавши, як ото сучасні співці та оратори, весь відведений мені час і місце на prolegomena³¹, я викладу суть усієї справи кількома словами.

Так уже сталося-судилося, що серед знайомих моряків моєї нареченої було два джентльмени, які щойно зійшли на берег після річних мандрів у далеких краях. І от, у неділю пополудні, десятого жовтня, рівно через три тижні після того пам'ятного рішення, що так жорстоко розтрощило всі наші надії, ми з кузиною, домовившись наперед, прихопили цих джентльменів на візит до дядечка Ромбурмиле. З півгодини розмова точилася довкола буденних справ, поки нам нарешті вдалося завернути її в потрібне річище.

Капітан Прат. Отже, цілий рік мене не було. Авжеж, щоб я так жив, — сьогодні рівно рік! Сьогодні ж у нас десяте жовтня. Пригадуєте, містере Ромбурмиле, як саме цього дня, рівно рік тому, я приходив прощатися з вами? До речі, — це ж треба, щоб так збігалося! — наш друг, капітан Смітертон, теж цілий рік був у плаванні, — сьогодні рівно рік!

Смітертон. Правду каже — рівно рік, до секунди. Рік тому, саме цього дня, ми з капітаном Пратом заскочили до вас, містере Ромбурмиле, з прощальним візитом.

Дядечко. Так-так, пригадую, дуже добре пригадую, — справді, як дивно. Обох не було рік. Який дивний збіг. Доктор Дубль-Дуля назвав би його суперрідкісним. Доктор Дуб...

Кет (уриваючи його). Ой татку, це таки справжня дивина. Крім того, капітан Прат і капітан Смітертон мали різні маршрути, — а це ж, знаєте, ще більше ускладнює ситуацію.

Дядечко. Далась тобі та ситуація, сороко! Та й, гадаю, збіг від цього ще дивовижніший. Доктор Дубль-Ду...

Кет. Але ж, татку, капітан Прат обійшов мис Горн, а капітан Смітертон — мис Доброї Надії.

Дядечко. Аякже! Один собі на схід, другий — на захід; той обійшов навколо світу і той. До речі, Дубль-Дуля...

Я (*поспіхом*). Капітане Прат, приходьте до нас завтра ввечері з капітаном Смітертоном — про мандрівку розкажете, у віст зіграємо та й...

Капітан Прат. У віст? Ви забуваєтесь, юначе, — завтра ж неділя. Якось іншим разом.

Кет. Ви що? Роберт із глузду ще не з'їхав. Неділя — сьогодні.

Дядечко. Звичайно, звичайно.

Капітан Прат. Перепрошую, але не може бути, щоб я так помилявся. Я знаю, що неділя завтра, бо...

Смітертон (*українським здивований*). Що тут за суперечки? Хіба неділя була не вчора?

Усі. Вчора? Та ви що!

Дядечко. Неділя сьогодні, — кому, як не мені, це знати!

Капітан Прат. Та ні, неділя — завтра.

Смітертон. Ви всі схибнулись — усі до одного. Неділя була вчора — це така ж правда, як і те, що я оце сиджу перед вами на оцьому кріслі.

Кет (*схвильовано підстрибує*). Я все зрозуміла, геть усе! Це ж Боже знамення, татку! — ви знаєте, про що я. Прошу всіх заспокоїтись, і послухайте, як усе просто. Капітан Смітертон каже, що неділя була вчора, — і він правий, бо воно справді так; кузен Боббі, його дядечко та я стверджуємо, що неділя сьогодні, — і ми теж праві, бо воно справді так. Капітан Прат наполягає, що неділя буде завтра, — і він теж правий. Річ у тім, що ми всі маємо слухність, — отже, *три неділі зійшлися на одному тижні*.

Смітертон (*помовчавши*). Слухай, Прате, а Кет нам таки втерла носа. Які ж бо ми обоє недоумки. Обвід землі, як ви знаєте, двадцять чотири тисячі миль. Далі: земна куля розкручує ці свої тисячі з заходу на схід рівно за двадцять чотири години. Ну, вхоплюєте, містере Ромбурмиле?

Дядечко. Звичайно, звичайно. Доктор Дубль...

Смітертон (*заглушуючи його*). Тобто, сер, зі швидкістю тисяча миль на годину. Тепер уявімо, що я відпливаю звідси на тисячу миль на схід. І якщо тут, у Лондоні, сонце сходить о такій-то годині, то відпливши, я побачу його на годину раніше. Пропливши ще тисячу миль, я відсунуся в часі на дві години, ще третю тисячу миль — на три години — і таким чином далі, поки об'їду всю землю й опинюся на цьому самому місці. Отже, пропливши двадцять чотири тисячі миль на схід, я випереджу лондонський час на двадцять чотири години. Тому я й *обігнав* вас на цілу добу. Ну, зрозуміло?

Дядечко. Але Дубль-Дуля...

Смітертон (*дуже гучно*). Капітан Прат, пройшовши тисячу миль на захід, став, навпаки, відставати на годину від лондонського часу, а за двадцять чотири тисячі миль — на двадцять чотири години, тобто знову-таки на цілу добу. Отже, для мене неділя — вчора, для вас — сьогодні, для Прата — завтра. Головне, що ми всі, містере Ромбурмиле, маємо рацію. Адже нема такого аргументу, щоб комусь із нас надав перевагу.

Дядечко. Отакої! Кет! Боббі! Та це ж, як ви кажете, Боже знамення! Але я людина слова — *закарбуйте собі!* Бери її, хлопчику, — з посагом і всім іншим, — коли хочеш. Таки обкрутили, чортенята! Три неділі підряд — то ж треба так, га? Цікаво, що скаже на це доктор Дубль-Дуля?

ЧОРТИК ПРОТИРІЧЧЯ³²

Розглядаючи властивості і пориви — *prima mobilia*³³ людської душі, — френологи не звернули уваги на почуття, яке, дарма що потужне, первинне, нездоланне, вочевидь було недобачене попередніми моралістами. Та й усі не добачили його через пиху раціонального мислення. Ми не помічали його з однієї причини: через брак віри — в Апокаліпсис або Кабалу. В нас і гадки про нього не було — таким воно здавалося недоречним. У тому почутті або пориві ми не бачили ніякої потреби. Не могли відчувати його необхідності. Не могли збагнути — точніше, ніколи би не збагнули, навіть якби утвердилась ідея *primum mobile*; ми б ніколи не збагнули, яким чином воно може сприяти тимчасовим або вічним цілям людства. Не можна заперечувати, що і френологія, і, значною мірою, вся метафізика — науки апріорні. Адже саме людина, обдарована розумом або логікою, а не схильністю до інтуїтивного розуміння і спостережень, узялася проникати у вищі задуми, себто диктувати Богу його ж призначення. Осягнувши таким чином наміри Єгови, вона виснувала з них незліченні умоглядні системи. У френології, наприклад, ми спершу, цілком природно, вирішили, що людина повинна їсти, бо так задумав Господь. Тоді ми наділили людину органом живлення, який став їй карою, спонукаючи приймати їжу, хоче вона того чи ні. По-друге: признавши Боже веління продовжувати людський рід, ми відразу виявили орган хтивості. А також — войовничості, ідеалізму, причинності, творчості, — тобто знайшли відповідні органи для будь-яких схильностей і моральних почуттів або суто розумових здібностей. Маючи такі-от уявлення про першопричини людських дій, шпурцгейміти — правильно чи ні, почасти чи в цілому — наслідували своїх попередників, виводячи все з наперед визначеної людської долі й мети її Творця.

Було би значно розумніше, та й надійніше, коли би наша класифікація (якщо вона вже так нам потрібна) спиралася на те, як людина діє або діяла, а не на те, як призначив їй діяти Всевишній. Якщо ми не можемо осягнути Бога в його зримих ділах, то як ми можемо збагнути його невловну думку, що спонукає до дії? Якщо нам

не збагнути його в об'єктивних творіннях, то як же збагнути його у вільних настроях і фазах творення?

Індукція *a posteriori*³⁴ змусила би френологію визнати природним первинним рушієм людської поведінки парадоксальне «щось», яке можна назвати «*протиріччям*», оскільки немає точнішого терміну. Так, як його розумію я, він є, по суті, рушієм без мотиву, мотивом без мотивації. За його підказкою ми діємо без певної мети; якщо це розуміти як суперечність у термінах, то можна висловитись інакше: за його підказкою ми робимо щось саме тому, що робити цього не слід. Теоретично — нема мотиву безглуздішого, а практично — нема сильнішого. У певному настрої, за певних обставин таким мотивам годі опиратися. І наскільки я певен, що дихаю, настільки ж я певен і в тому, що причиною неправильного або хибного вчинку часто є якась непереможна *сила*, що сама, і тільки сама, спонукає нас до цього вчинку. Ця нездоланна схильність хибити задля хиб не піддається аналізу, приховані мотиви знайти годі. Це вроджений, правічний, стихійний потяг. Коли ми наполягаємо на дії, відчуваючи, що нам не слід цього робити, то така поведінка споріднена з тим, що френологи називають *войовничістю*. Та навіть побіжний погляд указує на помилковість такого судження. В основі френологічної войовничості лежить потреба самозахисту. Це панцир, що захищає нас і забезпечує нам добробут; отже, бажання жити краще тим сильніше, чим більше в нас войовничості. Звідси випливає, що прагнення добробуту повинно посилюватись унаслідок дії будь-якої войовничості. Однак, коли йдеться про так зване *протиріччя*, прагнення добробуту не просто відсутнє — його заступає цілком протилежний порив.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ